Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 94
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR

TARIXIY OBIDALAR VA YODGORLIKLARGA EKSKURSIYALAR TASHKIL QILISH ASOSIDA BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARINING TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Farxod Ulugbekovich Djumaniyazov*
Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti
djumaniyazovfarhod@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida tarixiy obidalar va yodgorliklarga ekskursiyalar tashkil etishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ekskursiya mashg‘ulotlari orqali talabalarda tarixiy makon va zamonni his qilish, moddiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish hamda tarixiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi o‘rganilgan. Shuningdek, talabalarning o‘zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar

tarixiy tafakkur, ekskursiya metodikasi, tarixiy obidalar, moddiy madaniy meros, tarixiy empatiya, tanqidiy tahlil, vizualizatsiya.

DOI: 10.5281/zenodo.21743045

KIRISH

Oliy ta'lim tizimida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlash faqatgina akademik bilimlarni berish bilangina cheklanmaydi. Zamonaviy ta'lim paradigmasi talabalarda voqea va hodisalarni chuqur tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va o‘tmish realligini obyektiv baholash kabi ko‘nikmalarni, ya'ni tarixiy tafakkurni shakllantirishni talab etadi. Bu borada auditoriya mashg‘ulotlaridan tashqari, bevosita moddiy tarix guvohlari bo‘lgan obidalar, arxeologik yodgorliklar va me'moriy majmualarga ekskursiyalar tashkil etish alohida o‘rin tutadi [1, B. 113].

Ekskursiya jarayoni bo‘lajak pedagoglarga tarixni ”jonli” tarzda ko‘rish, moddiy manbalar bilan ishlash va kelajakda maktab o‘quvchilari uchun samarali dars-ekskursiyalarni tashkil etish malakasini beradi. Tarixiy tafakkurning asosiy komponentlaridan biri — bu voqealarni muayyan vaqt va makon doirasida (xronologik va fazoviy o‘lchovlarda) tasavvur qila olishdir. An'anaviy darsliklardagi yozma ma'lumotlar ba'zan mavhumlikka olib kelishi mumkin. Tarixiy obidalarga ekskursiya esa ushbu mavhumlikni vizual reallikka aylantiradi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining tarixiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan ekskursiyalar metodikasi asosan uch bosqichda amalga oshiriladi [2, B. 205]:

1. *Tayyorgarlik bosqichi (Nazariy-kognitiv asos yaratish):* Talabalar ekskursiya obyektining tarixi, me'moriy xususiyatlari va o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy ahvoli bo‘yicha arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlarni o‘rganadilar. O‘qituvchi tomonidan talabalarga aniq maqsadli muammoli savollar beriladi (masalan: *”Amir Temur maqbarasi me'morchiligida davrning qanday siyosiy g‘oyalari aks etgan?”*).
2. *Ekskursiya bosqichi (Kuzatish va evristik tahlil):* Bevosita obida oldida amalga oshiriladi. Bu bosqichda passiv eshitishdan voz kechilib, interaktiv usullar qo‘llaniladi. Talabalar yozma manbalardan olgan bil-

imlarini moddiy obidaning tuzilishi, naqshlari, qurilish uslubi va epigrafik yozuvlari bilan solishtiradilar [3, B. 47]. Bu ularda tarixiy obyektni shunchaki tomosha qilish emas, balki uni ”o‘qish” ko‘nikmasini shakllantiradi.

3. *Yakuniy bosqich (Sintez va metodik refleksion):* Ekskursiyadan so‘ng talabalar to‘plangan ma'lumotlarni umumlashtiradi. Esse, taqdimot yoki ”Keys-stadi” ko‘rinishida o‘z xulosalarini himoya qiladilar. Eng muhimi, ulardan ushbu obidadan maktab tarix darslarida qanday didaktik vosita sifatida foydalanish bo‘yicha avtorlik metodik ishlanmalarini (ssenariylarini) yaratish talab etiladi.

Pedagogik kuzatuvlar va so‘nggi izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, bevosita tarixiy qadamjolarda dars o‘tish va obyektni tadqiq etish talabalarda tarixiy empatiyani kuchaytiradi. Tarixiy empatiya o‘tmish odamlarining qanday yashagani, qanday texnologiyalardan foydalangani va dunyoqarashini his qilish imkonini beradi, bu esa tarixiy tafakkurning oliy shakllaridan biridir [4, B. 35]. Masalan, qadimiy xarobalar yoki mudofaa inshootlarida bo‘lgan talaba strategik va jo‘g‘rofiy jihatdan joylashuvni tahlil qilib, darslikda yozilmagan xulosalarni mustaqil keltirib chiqara oladi. Shu bilan birga, jarayonda o‘ziga xos muammolar ham kuzatiladi. Talabalar ko‘pincha ekskursiyani intellektual mehnat emas, balki ”hordiq chiqarish” sifatida qabul qilishga moyil bo‘ladilar. Shu sababli, ekskursiyani qat'iy rubrikalar asosida baholanadigan o‘quv rejasining tarkibiy qismiga aylantirish va har bir ishtirokchiga induvidual tadqiqot vazifasini (masalan, obidadagi xattotlik uslubini o‘rganish yoki qurilish materiallari manbasini aniqlash) biriktirish lozim [5, B. 80].

Tarixiy obidalarni tadqiq etish faqatgina tarix fani doirasida qolib ketmasligi kerak. Zamonaviy pedagogikada ekskursiya jarayonini fanlararo integratsiya (masalan, tarix, geografiya, san'atshunoslik va arxitektura) asosida tashkil etish talabalarning analitik tafakkurini kengaytiradi. Obida joylashgan hududning relyefi (geografik determinizm), qadimiy g‘isht terish texnologiyalari (muhandislik), koshinlardagi geometrik naqshlar va xattotlik san'atini kompleks o‘rganish orqali bo‘lajak o‘qituvchi tarixiy jarayonlarni butunligicha (yaxlit tizim sifatida) ko‘rishga o‘rganadi [6, B. 91]. Bunday yondashuv talabalarda tarixiy obidani shunchaki o‘tmish qoldig‘i emas, balki o‘z davrining yuksak ilm-fani mahsuli sifatida qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Bugungi kunda jonli ekskursiyalar va raqamli texnologiyalar bir-birini inkor etmaydi, balki to‘ldiradi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilari tarixiy qadamjolarda AR (To‘ldirilgan reallik – Augmented Reality) dasturlaridan foydalanish ko‘nikmasini egallashlari muhimdir. Masalan, qisman buzilgan yoki xaroba holatiga kelgan qadimiy qal'a oldida turib, smartfon orqali uning asl (rekonstruksiya qilingan) qiyofasini 3D formatda ko‘rish, yoxud obidadagi QR-kodlarni skaner qilish orqali ushbu joyga oid qadimiy qo‘lyozmalarning tarjimasini o‘qish kabi usullar ta'lim samaradorligini keskin oshiradi [7, B. 151]. Bu integratsiya an'anaviy ekskursiyani innovatsion tadqiqot maydoniga aylantiradi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini ekskursiya jarayoniga jalb qilishning eng interaktiv usullaridan biri bu – *teatrlashtirilgan (rolli) ekskursiyalar* tashkil etishdir. Odatda ekskursiya gid yoki o‘qituvchining ma'ruzasi asosida o‘tadi. Ammo bu usulda talabalarning o‘zlari jarayon ishtirokchisiga aylanadilar. Masalan, ma'lum bir tarixiy qadamjoda (saroy, madrasa yoki qadimiy bozor hududida) talabalar o‘sha davrning ijtimoiy qatlamlari — hukmdor, me'mor, savdogar, oddiy xalq yoki sayyoh rolini o‘ynaydilar va obida tarixini o‘z rollari tilidan tushuntirib beradilar. Bu metod bo‘lajak o‘qituvchida:

- Auditoriya (o‘quvchilar) diqqatini tortish bo‘yicha notiqlik va aktyorlik mahoratini oshiradi;
- Quruq sanalar va faktlarni jonli insonlar taqdiri orqali yetkazib berish metodikasini o‘rgatadi.

Tarixiy tafakkur faqatgina mantiq va tahlildan iborat emas. Uning eng muhim qatlamlaridan biri *emotsional intellekt* hisoblanadi. Oliy ta'lim auditoriyasida eshitilgan ma'lumotdan ko‘ra, bevosita voqea sodir bo‘lgan joyda (masalan, qadimiy janglar bo‘lib o‘tgan maydonda yoki tarixiy shaxslar yashagan manzilda) turib olingan ma'lumot inson xotirasiga kuchliroq muhrlanadi. Ekskursiya jarayonida talabaning vizual (ko‘rish), kinestetik (ushlab ko‘rish, harakatlanish) va emotsional retseptorlari bir vaqtda ishlaydi. Obidaning devorlariga teginish, uning ko‘lamini his qilish bo‘lajak o‘qituvchida chuqur tarixiy xotira va Vatan tuyg‘usini uyg‘otadi. O‘zida bu tuyg‘uni chuqur his qilgan pedagogagina kelajakda maktab o‘quvchilariga tariximizni g‘urur va iftixor bilan yetkazib bera oladi.

Ekskursiya kognitiv jihatdan samarali bo‘lishi uchun u monolog emas, balki dialog shaklida o‘tishi kerak. Bo‘lajak o‘qituvchilar bilan obida oldida turib an'anaviy ma'ruza qilish o‘rniga, ”Sokratik muloqot” (savol-javob va bahs) texnologiyasini qo‘llash yaxshi natija beradi. O‘qituvchi talabalarga ochiq va muammoli savollar beradi: *Nima uchun ushbu mudofaa inshooti aynan shu tepalikda qurilgan?, Binoning old fasadidagi bezaklar nima uchun yon tomonlariga nisbatan boyroq?*. Talabalar o‘zlarining nazariy bilimlariga tayangan holda va bevosita obidani kuzatib, bu savollarga mantiqiy javob izlaydilar. Muhokama jarayonida talabalar o‘rtasida ilmiy bahs yuzaga keladi, bu esa ularning mustaqil xulosa chiqarish va dalillash (argumentatsiya) ko‘nikmasini o‘stiradi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ekskursiyadan qanday xulosa chiqarganini standart testlar orqali tekshirish samarasizdir. Buning o‘rniga ”Reflektiv (tahliliy) kundalik” usulidan foydalanish maqsadga muvofiq. Talaba ekskursiya davomida va undan so‘ng o‘z hissiyotlari, o‘rgangan yangi bilimlari va oldingi tasavvurlari bilan ziddiyatga kirishgan jihatlarni maxsus kundalikka yozib boradi. Unda quyidagi savollarga javob beriladi: *Men bu obida haqida avval nimalarni bilardim? Ekskursiya davomida qanday yangi va kutilmagan faktlarga guvoh bo‘ldim? Kelajakda o‘z darslarimda ushbu obidadan qanday foydalanaman?* Ushbu usul bo‘lajak pedagogda o‘z-o‘zini tahlil qilish, o‘zlashtirilgan bilimlarni tizimlashtirish va ularni kasbiy faoliyatiga moslashtirish (metodik refleksion) qobiliyatini rivojlantiradi.

Bo‘lajak pedagoglarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishda mahalliy obidalar muhim metodologik vositadir. Aksariyat hollarda talabalar global tarixiy voqealarni (makrotarixni) mavhum tushunchalar sifatida qabul qiladi. Ammo o‘zlari yashab turgan hududdagi yodgorliklar (masalan, karvonsaroy xarobalari, qadimiy ziyoratgohlar yoki o‘rta asr hammomlari) misolida Buyuk Ipak yo‘lidagi savdo aloqalari yoki mo‘g‘ullar istilosi kabi yirik tarixiy jarayonlarni o‘rganish mikrotarixiy yondashuv sanaladi [8, B. 25].

Mahalliy obidalarga qilingan ekskursiyalar talabalarga “Katta tarix” aynan ular turgan joydan ham o‘tganligini his qildiradi va nazariy bilimlarni reallik bilan bog‘laydi. Ekskursiya kognitiv jarayon sifatida faqatgina obyektni ko‘rib qaytish bilan yakunlanmasligi shart. Olingan onten va hissiy axborotni mustahkamlash uchun talabalar ekskursiyadan so‘ng maxsus Loyiha ishi (Project-Based Learning) ni amalga oshirishlari lozim [9, B. 62]. Masalan, guruhlarga bo‘lingan holda maktab o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan “Tarixiy obida bo‘ylab ontenttual sayohat xaritasi”ni chizish, obida haqida qisqa metrajli o‘quv-hujjatli filmini tasvirga olish yoki turistik bukletlar yaratish kabi ijodiy vazifalar bo‘lajak o‘qituvchilarni passiv kuzatuvchidan faol kontent yaratuvchisiga aylantiradi.

XULOSA

Tarixiy obidalar va yodgorliklarga ekskursiyalar tashkil etish bo‘lajak tarix o‘qituvchilari tayyorlashning ajralmas mexanizmi hisoblanadi. Bunday amaliy mashg‘ulotlar talabalarni quruq yodlashga asoslangan bilish darajasidan olib chiqib, yozma va moddiy manbalarni o‘zaro qiyoslovchi, tarixiy voqelikni tanqidiy baholovchi mutaxassis darajasiga ko‘taradi. Oliy pedagogik ta'lim tizimida ekskursiya faoliyatini didaktik maqsadlarga yo‘naltirilgan, muammoli va ijodiy topshiriqlar bilan boyitish kelajakda maktablarda o‘quvchilarga tarix fanini jozibali va ilmiy asosda o‘qitadigan salohiyatli kadrlarni yetishtirishga mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov, R., Jo‘rayev, N. Oliy ta'limda o‘lkashunoslik va ekskursiya metodikasining pedagogik asoslari. Toshkent. 2023.
2. Smith, L. K., & Roberts, M. Learning History Outside the Classroom: The Impact of Heritage Sites on Historical Thinking. Journal of Heritage Education, 15(3). 2022.
3. Raxmonov, A. X. Moddiy madaniy meros obyektlaridan vizual-tarixiy tahlil vositasi sifatida foydalanish. Pedagogik mahorat, (2). 2024.
4. Endacott, J. L., & Brooks, S. Historical Empathy and Place-Based Education: Preparing the Next Generation of Teachers. History Education Research Journal, 20(1). 2023.
5. Usmonov, B., Karimova, M. Bo‘lajak pedagoglarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda obidalar bilan ishlashning interaktiv texnologiyalari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, (4). 2024.
6. Qosimova, Z., Tursunov, S. (2023). Fanlararo integratsiya asosida tarix o‘qitish metodikasi. Toshkent. 2023.

7. Johnson, M., & Lee, H. Augmented Reality in Heritage Education: Blending Physical and Digital Realities for History Teachers. Tech Trends in History Education, 18(2). 2024.
8. Jo‘rayev, N. O. O‘lkashunoslik yondashuvi asosida yoshlarda tarixiy xotirani shakllantirish va mikrotarix tahlili. Pedagogika masalalari, (5). 2022.
9. Brown, A., & Green, T. Project-Based Learning in History Excursions: From Observation to Creation. Journal of Social Studies Research, 47(1). 2023.